

Mustafa GÜNAY*

Tarih Bilinci Bağlamında Kültür, Kriz ve Birey**

Özet

Kriz yalnızca ekonomik bir olgunun ötesinde, bir anlam ve değer krizini de kapsamaktadır. Bu nedenle ekonomik kriz, aslında bir uygarlık ve yaşama biçiminin krizine dönüşmekte ve dünya tablosunun kaotikleşmesine ve farklı düzen arayışlarına da yol açmaktadır. Bunalım ve arayış sürecinde, bireyin karşılaştığı problemlerle hesaplaşabilmesi ve ufuk açıcı sorular sorabilmesi ancak bir tarih bilinci bağlamında mümkün görünmektedir. Rothacker, Gasset ve Nermi Uygur'un düşüncelerinden yola çıkarak, günümüzdeki krize dair söylem ve politikaların felsefi arka planındaki temel kavram ve düşüncelerin tarihselci açıdan bir yorumu yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler

Tarih Bilinci, Tarihsellik, Kültür, Kriz, Birey.

Culture, Crisis and Individual in Centext of Historical Consciousness

Abstract

The crisis is not only an economic phenomenon, but it also is a crisis of meaning and value. Therefore, the economic crisis turns into a crisis of civilization and life style. During a state of crises, historical consciousness helps an individual to keep asking mind enhancing questions and manage his or her difficulties. This paper is based on the ideas of Rothacker, y Gasset and Nermi Uygur and it will attempt to interpret and evaluate the current discussions on the crises from a historical perspective using the main philosophy concepts and ideas.

Key Words

Historical Consciousness, Historicity, Culture, Crisis, Individual.

* Yrd. Doç. Dr. Mustafa Günay, Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Felsefe Grubu Eğitimi ABD.

** "6. İnsan-Toplum Bilimleri ve Felsefe Sempozyumu", 5 Haziran 2009, Maltepe Üniversitesi'nde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş metnidir.

Giriş: Kriz-Felsefe İlişkisi

Dünya ekonomisindeki kriz sürecinde meydana gelen değişiklikler, mali sektörlerde, işgücü ve istihdam, konut, sağlık, insani yardım ve kalkınma, tüketim, eğitim, ulaşım, göç ve sayısız diğer alanlarda derin etkiler meydana getirmiştir. Felsefi bakış, dünya ekonomilerinde ve buna bağlı olarak toplumsal ve kültürel yaşamda bugün neler olduğunu anlamamızda bize nasıl yardımcı olabilir? Felsefi bir bakışla, yaşanan bunalımın anlamı, değerlendirme ve aşma konusunda bazı ipuçları ortaya çıkarılabilir mi? Bu sorulara dayanarak, felsefede bunalım kavramı ve fenomenini hakkındaki bazı kuramsal yaklaşımlara ve geçmişten günümüze bazı tarihsel kriz örneklerine değinerek konuyu çeşitli yönleriyle ele almaya çalışacağım.

1920'li yıllarda felsefe ve sosyal bilimler literatüründe, Batının/Avrupa'nın çöküşüne ilişkin metinlerin gündemde olduğunu, tarihsel/kültürel/tinsel bir krize ilişkin felsefi düşüncenin de etkin bir şekilde çağ/çağın tınısını kavramsallaştırmaya çalıştığını hatırlayabiliriz. Bunlar arasında ilk aklıma gelenler arasında, Spengler'in *Batının Çöküşü*, Husserl'in *Avrupa İnsanlığını Krizi ve Felsefe*, Georg Lukács'ın *Tarih ve Sınıf Bilinci* ve Valery'nin *Tinsel Kriz* adlı eserleri sayılabilir. Bu konuda Sorokin'in *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri* adlı kitabı da önemlidir. Bunalım/kriz zamanlarında, insanların kendi kaderi üstüne düşünme çabalarının varoluşsal bir gereklilik olduğunu belirten Sorokin'e göre, "Normal zamanlarda bile, en azından birkaç düşünür ya da bilgin, insanın kaderi –belirli bir toplumun nereden gelip nereye gittiği, nasılı ve niçini- üstünde kafa yorar. Ciddi bunalım anlarında ise, bu sorunlar birdenbire, teorik olduğu kadar pratik ve düşünürler için olduğu kadar sıradan halk için de olağanüstü bir önem kazanır. Nüfusun çok büyük bir bölümü, bunalımın kendilerini köklerinden söktüğünü, yıktığını, yaraladığını ve yok ettiğini görürler. İnsanların olağan yaşayış çizgisi bütünüyle altüst olur; alıştıkları uyarlanımlar bozulur; koca koca insan grupları yerinden edilmiş ve uyarlanımları kalmamış olarak suyun üstünde yüzen bir eşya yığınına dönerler. Sokaktaki sıradan adam bile, şu soruları sormaktan kendini alamaz: bütün bunlar neden oldu? Bütün bunların anlamı nedir? Sorumlusu kimdir? Nedenleri nelerdir? Bir çıkış yolu var mıdır? Buradan nereye gidiyoruz? Benim, ailemin, dostlarımla, memleketimin başlarına neler gelecek? Ciddi bir bunalımda bu sorular, toplumdaki düşünürleri, önderleri ve bilginleri daha da yoğun olarak sıkıştırır" (Sorokin 1972: 15).

İnsanlığın yaşadığı krizlerin/bunalımların ufuk açıcı felsefelerin doğmasına imkan tanıdığını ve aynı zamanda ufuk açıcı felsefelerin de söz konusu krizlere çözüm arayışı olarak, yeni bakış açıları ve yeni yollar önerdiklerini görebiliriz. Uygur'a göre, "Bilimin de sanatın da en göze çarpan niteliği bunalım; bunalımdan yana zengin mi zengin bir kültür kesimi bilim de sanat da: *bunalım dönemleri doğrultusunda, bunalımlar boyunca, bunalımdan bunalıma* atlaya sıçraya gelişir bilimlerle sanatlar" (Uygur 2002: 207). Türkiye'de ise "kriz" kavramı daha çok ekonomik bir sorun ve olgu olarak anlaşılmakta, kültürel/tinsel ve boyutları yeterince sorgulanmamaktadır. Bu durum aynı zamanda sosyal ve kültürel sorunlar ve krizlerle ilgili olarak ekonomizmin/sosyolojizmin sınırlarını aşarak düşünmek gerektiğine işaret etmektedir.

Kriz (bunalım, buhran) kavramının günlük yaşamda da daha çok ekonomik, psikolojik ve tıbbi olaylarla ilgili olarak kullanıldığını saptayabiliriz. Bu nedenle kriz kavramının anlam içeriğinde de ekonomik, psikolojik ve tıbbi anlamlar ve imgeler daha

belirgindir. Ancak burada kriz kavramına felsefi bir bakışla yönelerek, kriz-felsefe ilişkisi, kültür-kriz ilişkisi, bireyin varoluşu, dünya karşısındaki tutumu ve eylemleri bakımından ne anlama geldiği, tarih bilinci ve tarihsellik kavramlarıyla bağlantılı biçimde ele alınmaya çalışılacaktır.

Bir kavramı kısa bir tanımla tümüyle açıklamak ve anlam bağlamını sınırlamak mümkün değildir. Ancak yine de Türkçe’de ve bazı Batı dillerinde “kriz/bunalım” kavramının hangi anlam/ları içerdiğine değinmek uygun olur. Bunalım’ın daha çok içsıkıntısını dile getirmek için kullanılan bir sözcük olduğunu belirten Uygur’a göre, “Türkçe ‘bunalım’ sözcüğünün öbür dillerdeki karşılığına da, genellikle aynı anlamlarda başvurulur. Nitekim başta Latince, günümüzdeki çeşitli Avrupa dillerinde kullanılan, diline göre, kimi aynı kimi ayrı söylenişlerle, ‘crisis’ ya da ‘krisis’ diye yazılan, dilimize ‘kriz’ diye yansıtılan sözcük: tehlikeli, son derece tehlikeli bir duruma parmak bastığı için, dikkatlerin üzerine çekildiği bir durumu, süreci, olayı, oluşu gösterir. Bu bağlamda crisis’ten türetilen ‘kritik’ sözü, çok yaygın bir göçebe sözcüktür. Avrupa tarihine, karmaşık, sarsıntılı, etkili bir Yeniden-doğuşçağı olan Rönesans’la birlikte girip hızla benimsenen ‘kriz’ sözcüğünün, eskilere dek dayanan ilk kullanım alanı Tıp’tır” (Uygur 2002: 208). Uygur kriz sözcüğünün Eski Yunan’daki anlamına da değinir: “kriz, Eski Yunancadaki yargılamak, yargı ortaya koymak diye çevirebileceğimiz ‘krinein’de belirdiği üzere, kesin bir sonuca, sona varma sürecidir” (Uygur 2002: 208).

İnsanlık ve kültür tarihini belli dönemlere ayırarak incelemek ve anlamaya çalışmak, hem felsefede hem de sosyal bilimlerde karşımıza çıkan bir tutumdur. Ancak bu dönemeştirmelerin ve bu dönemlere ilişkin kavramlaştırmaların da tartışmalara açık olduğunu unutmamak gerekir. “Yine Kuşak Kavramı” adlı yazısında Gasset, Rönesans’ı “tarihsel bir dönemeç” olarak niteler. Ona göre Rönesans, “Avrupa insanının karşılaştığı serüvenlerin en büyüğünü, onun 1600’lere doğru girdiği ve yeni bir yaşam biçimine, yeni bir insanın –modern insanın- doğuşuna yol açan o sert dönemeci” oluşturan bir dönemdir (Gasset 1998: 52). 1600’lerdeki o büyük dönemecin iki yüzyıl sürmüş bulunan vahim bir tarihsel bunalımın sonucu olduğunu belirten Gasset’ye göre, “Kargaşa her bunalım çağıyla atbaşı gider. Çünkü, sonuçta, ‘bunalım’ dediğimiz, insanoğlunun belli bazı şeylere tutunmuş, onların desteğinde yaşıyorken, başka şeylere tutunup onların desteğinde yaşamaya geçmesinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla, geçiş iki hırpalayıcı işlemde oluşur: Biri yaşamımızı sütüyle besleyen memeden kopmak –hiç unutmayalım ki yaşamımız hep Evrenin bir yorumuyla *beslenerek* sürer-, öbürü, zihnini yeni memeye hazırlamak, yani giderek yaşama başka bir bakış açısına, başka şeyler görmeye, onlara tutunmaya kendini alıştırmak. Avrupa’da 1350’den 1550’ye değin geçen kuşaklar bu iki çetin görevi yerine getirirler” (Gasset 1998: 54).

Animist, panteist ve büyüsel doğa anlayışının etkin olduğu ve modern bilimin ve pozitivist akılcılığın henüz kurumsallaşmadığı Rönesans dönemi, iki sistem, iki yasa arasındaki bir dönemdir. “16. yüzyıl Rönesans’ı, skolastiğin ve Hristiyanlığa uyarlanmış Aristoteles fiziğinin terk edilmesiyle 17. yüzyılda matematiksel fiziğin bulunması arasında geçen iki yasa, iki logos arası bir dönemdir. (...) Eski akılsallıkla 17. yüzyılda oluşacak olan yeni Logos arasında Rönesanslılar, belki de ilk kez bir yüzyıla bir bütün olarak damgasını vuracak olan iki yasa-arası dönemi yaşarlar” (Bumin 1996: 12). Ortaçağın kurumları, değerler sistemi, temel kavramları, insan ve tanrı anlayışı, doğa

anlayışı, siyaset ve toplum tasarımı, sosyo-ekonomik yapı, kısacası Avrupa kültüründe radikal ve bütüncül değişmelerin gerçekleştiği bir dönem olarak, aynı zamanda tarihsel bir kriz (bunalım) dönemi olarak da görülebilir. “Tarihsel kriz” kavramı, Jacop Burchard’ın *Weltgeschichtliche Betrachtungen (Dünya Tarihi Üzerine Düşünceler)* adlı kitabında kullanmasından sonra yaygın biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Bu kavramla anlatılmak istenen, bir kültürün sosyal ve siyasal temellerinin derinden sarsılması ve değişmesidir. Burada ilk akla gelen tarihsel olaylar, devrimlerdir. Tarihsel kriz, bir kültürün bütün alanlarında kendini gösterir ve hissettirir. Bu konuda Rothacker şunları söyler: “Mesela, bütün bir milletin dilini değiştirdiği yerde de kriz vardır. Bunun üzerine az şey yazılmıştır. Buna karşılık din değiştirmeleri üzerinde, yani bilhassa zor krizler üzerinde daha çok durulmuştur. Ama sanat ve edebiyat üslupları da kriz geçirmezler mi? Felsefe tarihi de, bu ‘hızlanmış prosesleri’, yani krizleri yetesiye tanımaz mı? Ta existential-felsefeye kadar (gözlerimizin önünde geçen bu dikkate değer fikir olayına kadar), felsefe tarihi de birçok krizler geçirmiştir” (Rothacker 1951: 73-74).

Kültürün/kültürlerin bütün alanlarında kendini gösteren/hissettiren “tarihsel krizler” Türk toplumunun/kültürünün girdiği modernleşme sürecinde de zaman zaman şiddetli biçimde ortaya çıkmaktadır. Modernleşme sürecinde gelenekle modernlik, eskiyle yeni, Doğu ve Batı arasındaki yakınlaşma, etkileşim ve karşıtlıklar, hem zihniyet (düşünce ve değer dünyası) hem de pratikte yaşama tarzı bakımından önemli problemleri ve gerilimleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle 18. yüzyıldan itibaren toplumsal/kültürel bağlamda “değerler” bağlamında yaşanan bir arayış, bunalım ve tartışma gündeme gelmiştir. Belki felsefe ve sosyal bilimlerden önce, daha çok edebiyatta ifadesini bulan Türk modernleşme sürecindeki tarihsel krizlerin, günümüzde düşünce dünyasında da farklı perspektiflerde ve doğrultularda tartışılıp yorumlandığını ve modernitenin meydan okumalarıyla karşılaşılan kriz karşısında çözüm/çıkış yolları aranageldiğini söyleyebiliriz. Felsefe de bir kültür/uygarlık bilinci olarak, belli bir tarih bilinci temelinde tarihsel krizlerin kavramsallaştırılması ve aşılma çabasında geliştirebileceği perspektiflerle önemli bir işlev taşımaktadır. Bu noktada kendi kültürel/toplumsal gerçekliğimize bağlı olarak gerek *şarkiyatçı* gerekse *garbiyatçı* yaklaşımların ötesine yönelen arayışların, felsefi alanda daha ufuk açıcı olabileceğini düşünüyorum. Geçmişte Batı kültürünün ve felsefesinin karşılaştığı krizlerin yanı sıra günümüzde yaşanan yeni krizleri ve yol açtıkları oluşumların felsefe açısından değerlendirilmesine ihtiyaç vardır. Tarihsel dönüşüm süreçlerinde birçok arayış, kargaşa ve bunalım/kriz dönemlerinden geçen Batı kültürünün tarihsel krizlerinin felsefeye yorumlanışının da yeni boyutlar kazanarak sürdüğünü söyleyebiliriz.

Bu bağlamda Rothacker, Ortega y Gasset’in “tarihsel kriz” kavramını felsefi bakımdan daha derinleştirdiğini belirtir. Gasset, krizleri ‘hızlanmış süreçler’ olarak değil, “bir dünya tablosuna inanma gücünün eksildiği” dönemler olarak görmektedir. İşte Rönesans adı verilen dönem de, Batı felsefesi ve kültüründeki “dünya tablosu”nun değişmeye başladığı bir dönemdir. Rothacker, 1550 ile 1650 tarihleri arasında gerçekleşen değişimi Gasset’in yorumlarına dayanarak şöyle açıklar: “Ortaçağın sonunda *kapalı* bir dünya tablosu vardı. 1650’de ise modern denilen yeni bir dünya tablosu var, bu yeni bir düşünme tarzı, yeni bir varolma tarzı. Bu iki tarih arasında ne var? Bir güvensizlik, bir arama, bir yoklama dünyası: işte bu bir ‘kriz’. Eğer burada bir sırf zihni güvensizlik bahis konusu olsaydı, bu olay hiçbir zaman anlaşılamazdı. Ama

bir 'dünya', insan faaliyetine aktarılan sağlam kanaatların ve inançların düzenli bir sistemidir. Bu çeşit kanaatlarla insanlar dünya karşısında duyulan korkunun verdiği güvensizlikten kurtulurlar. Bu kanaatlar onlar için bir sığınak olur, huzur bulurlar. Neye tutunacaklarını bilirler. Ne yapacaklarını bilirler. Ve asıl mühim olanı da budur. Böyle kanaatların hüküm sürdüğü zamanlara, klasik devirler, altın çağlar denir. Bu devirlerde inan veren, dünyayı sağlamlaştıran büyük hakikatler bellidir. Dünyada müphem bir şey kalmaz, her şey apaçıktır. Hayatın problematik'i en az dereceye inmiştir. Huzursuzluk veren şeylere karşı dünya sınıksız kapanıp örtülmüştür, deliği gediği yoktur. Böyle bir dünyada basit ve sade hayata yer vardır. Bu dünyada keskin görüğe lüzum yoktur. Gelecek, sağlam bir dünya düzenine inandığı için güven altına alınmıştır" (Rothacker 1951: 74-75).

Rothacker'in sözünü ettiği sade ve mutlu bir yaşam modelini ve sağlam bir dünya tablosu içinde geleceğe yönelik güveni ve huzuru, Rönesans ütopyalarında bulabiliriz. Bu bağlamda Rönesans dönemi ütopyaları, tarihsel bir krize yönelik çözüm arayışları olarak, Batı felsefesi ve kültüründeki yeni dünya tablosunun şekillenmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Tarihsel krizlerin derinleşmesi, düşünce ve kültür tarihinde ütopycılığı güçlendiren ve besleyen bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Elbette her ütopycının çizdiği toplum ve dünya tablosu diğerlerinden farklılıklar göstermektedir. Ancak toplumu ve dünyayı radikal ve bütüncül bir şekilde dönüştürmek ve yeniden kurmak, bütün ütopyaların ortak bir özelliğidir. İnsanlığın tinsel-tarihsel serüveninde ütopya, bir özgürlük ve mutluluk arayışını ortaya koymaktadır. İnsanlık ve kültür tarihine "ütopyalar tarihi" olarak da bakılabileceğini belirten Çotuksöken'e göre, "Olanı algılamakla yetinmeyip, olması/yapılması gerekeni de gündeme almak, bir bakıma insanın doğasında, varlık yapısında varolan bir özelliktir. Bu nedenle temelini insanın 'önceden gören' bir varlık olmasında bulur. 'Şimdi ve burada' olanla yetinmeyen, zamanın gelecek boyutuna ilişkin belirlemeler yapan ve bu belirlemeleri, düz saptamalarla sınırlandırmayan insan, hep olması ya da yapılması gerekeni düşünmüş ya da düşünmenin bir türü olarak hayal etmiştir; olmayan ülkeleri, ütopyaları kurgulamıştır; zihninde ve dilinde bu belirlemelere yer vermiştir" (Çotuksöken 2003: 82).

Krizin/Bunalımın Çeşitli Görünümleri

Krizin/bunalımın görünülerinin neler olduğu, bir krizin hangi göstergelerle ve olgularla anlaşılabilirliği de önemlidir. Gerek bireyler gerekse insan toplulukları için, içinde yaşanan dönem ve ilişkilerin problemler içerdiğini, problemsiz bir birlikteliğin mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Burada önemli olan, hangi problemlerin ya da problem durumlarının kriz/bunalım olarak adlandırılacağıdır. Krize ilişkin bazı görünüler hakkında Nermi Uygur'un bazı saptamaları şöyledir: "*Beklenmedik*'le anlamdaş bunalım: Beklenmedik yerde-zamanda içine alır bizi, ya da içine düşersiniz onun" (Uygur 2002: 209). "*Birdenbire değişikliktir* bunalım. Boyutu, yoğunluğu, genel yapısı, kıyıbucağı kestirilmeyen ölçüde bir değişiklik, her türlü önceden ölçüp biçmeye meydan okuyan bir bambaşka-oluş(...) Tümü tümünden değiştirir bunalım. Bunalımla altüst olur her şey. Bunalım, önceki düzenin, kurulu düzenin birden *gitmesi*, alışılmış işlerliğin *yok olması*, öncenin düpedüz *bitmesi* demektir(...) Varlığı kaplayan büyük değişiklik, bunaltıcı bir güç olarak benimsetir kendini. Bunalımın hemen hemen her zaman insanı allak bullak etmesi, korku uyandırıp acı salması bundan kaynaklanır"

(Uygur 2002: 210). Bunalım, insan-zaman ilişkisi bakımından da köklü değişiklik anlamına gelir: “Türü ne olursa olsun, bunalımla birdenbire çarpan o büyük değişikliğin çarpıcı bir özelliği de, *kısa sürmesidir*. (...) Bunalım zamanı, *hızlı mı hızlı süreçlerin* iç içe girdiği bir zamandır. Bunalımda, bir bakıma, zamanı tanıyamayız” (Uygur 2002: 211). Bunalımın/krizin “ayrıcalıklı bir varoluş kesiti” olarak yaşandığını belirten Uygur’a göre, “Bunun en güzel göstergesi, genellikle bunalımların, anlam ve adlandırma sallantılarına yervermeyecek biçimde kendini bilince yaymasıdır. (...) her şeyini kapsar insanın bunalım. Bilinci, başka hiçbirşeye meydan vermeyecek yoğunlukta doldurur. her şeyiyle insan yaşamının gündeminde bunalımdan başka bir ‘madde’ kalmaz” (Uygur 2002: 219). Uygur, bunalımın antropolojik boyutuna da dikkati çeker: “İnsan, *insan olduğu için* de bunalım var. Bunalımı, insana sonradan gelen bir şeymiş gibi görmek, hem insanın hem bunalımın varlığını çarpıtmaya götürür. (...) Bunalım, insan varlığını yoğurup biçimlendirir. İnsana gelmez, *insandan gelir* bunalım. Bir bunalım varlığı insan. İnsanı bunalımsız, bunalımı insansız kavrayamayız” (Uygur 2002: 219-220).

Kriz zamanları, birey ve toplum yaşamında süregiden düzenin, anlam ve değerler dünyasının sarsılması, bir sıkıntı, karmaşa ve belirsizlik durumunun ortaya çıkmasıdır. Karşılaşma ve yaşanma bakımından her kriz durumu/dönemi sancılı ve sıkıntılı bir süreç olmakla birlikte, aynı zamanda değişme ve yenilenme bakımından da olanaklar ve fırsatlar da söz konusudur. Bu nedenle eleştirel ve yaratıcı düşünme için kriz zamanları önemli bir etken anlamına gelir. Bu konuda Eugene Ionesco şunları söyler: “Ben düşünce ve sanat tarihinde kültürün yaşayan her anında/evresinde daima bir ‘yenilenme istemi’ bulunduğuna inanırım. Bu yalnızca son on yılın ayrıcalığı değildir. Tüm tarih ‘krizler’in – fitik, boşama ve direniş—bir silsilesinden başka bir şey değildir. Nerede ‘krizler’ yoktur, orada durgunluk, taşlaşma ve ölüm vardır. Bütün düşünce, bütün sanat girişkendir/kavgacıdır.”

Sanat ve düşünce tarihinde yeni eğilimlerin ve anlayışların ortaya çıkmasının çoğunlukla bunalım/kriz dönemlerinde gerçekleşmesi yalnızca tarihsel bir rastlantı olmasa gerekir. Ancak doğru anlaşılmadığında ve gerekli tutumlar gösterilmediğinde, hem bireyler hem de uluslar/toplumlar için krizler, bir tükeniş ve yıkım anlamına/sonucuna gelebilmektedir. Bu bağlamda kriz/bunalım karşısında bireyin ve toplumun kendi yaşamını sürdürmesi, varlığını koruyup geliştirmeye değer görmesi, daha baştan güçsüz ve çaresiz biçimde yenilgiyi kabullenmemesi gerekir. Maxwell Maltz’a göre “Dikkatli bir inceleme çoğu ‘kriz durumlarında’ ilerlemek ya da olduğumuz yerde kalmak için fırsatlar olduğunu gösterir.” Bizi kuşatması ve derinden etkilemesi açısından kriz/bunalım, göz ardı edilemeyecek, yok sayılamayacak bir sosyal-ekonomik ve kültürel gerçekliktir/olgu olmanın yanı sıra aynı zamanda insanın olanaklarını ortaya koymayı, bu yönde çabalaması ve başkaldırması gereken bir değişme düşüncesi ve umudunun da ifadesidir.

Kültür Bağlamında Kriz ve Birey

“Birey deyince bunalım gelmelidir akla.” diyen Uygur, yaşamın sürekli biçimde bunalımla birlikte olduğunu vurgular: “Bunalımsız yaşam yok. Bunalımla birlikteyiz hep. Gerçi kimi az kimi çok, gene de hep bizimle o. Bunun en güzel kanıtı, insan

dünyasının bunalımdan yana alabildiğine çeşitli bir görünüme bürünmüş olmasında.(...) Hem teketek kişilere özgü yaşama evrelerini, hem geniş toplulukları yoğuran karmaşık ilişki ve etkenleri kuşatır bunalım” (Uygur 2002: 203-204).

Bunalımın/krizin belli bir kültür ortamında biçimlendiğini ve kendini gösterdiğini söyleyen Uygur’a göre, “*Kökleri* alabildiğine *derinlere* uzanan bir ilişki bunalım-kültür ilişkisi. Varlıkça *kopmaz* bir bağla bağlı kültür ile bunalım. Kültürü bir bunalım-belirlenimi diye görmek tek yanlı görmektir. Aslında kültürü *en içten belirleyen*, dahası, kültürü var kılan büyük bir etmendir bunalım. (...) İnsanın kendine bir yaşama-dengesi, bir varoluş-düzeni kurma çabası, bu tür çabaların ürünüdür kültür. Bunalımsa, işte bu çabaların dürtüsü. En ilkel sayılanlardan en doruktakilere dek koşulların gücü yettiğinde insanı, kültür kurucusu, kültür koruyucusu ve geliştiricisi olmaya zorlar bunalım” (Uygur 2002: 225-226). Görüldüğü gibi Uygur, bunalımın kültür yaratımındaki belirleyici işlevine dikkati çekerek, kriz-bunalım ve kültür arasındaki yapısal ilişkilerin ortaya çıkarılmasına çalışır.

Kültür, bunalımları önleme ve aşma çabasının ürünü olduğu kadar, kimi durumlarda çeşitli bunalımların da nedeni olabilir. Uygur’un deyimiyle, “Aslında, bunalım önlemi olan kültür de, bunalıma yol açar. Nitekim, zaman zaman kültür örgüsünün kendisinden kaynaklanır ağır bunalımlar. İşte çevre kirliliği, atomun parçalanması, sağlıksız kentleşme, nüfus çoğalması, terör, kırtasiyecilik ve benzeri olaylar. *Çağımızın büyük tehlikeleri* bunlar” (Uygur 2002: 226). Kültürün bazen bunalımlara yol açmasının, tümüyle olumsuz değerlendirilemeyeceğini belirten Uygur’a göre, “Olumsuz denen durumların, nice kültür başarılarına götürdüğüne tanık kültür tarihi. Bırakın ki bunalımı olumsuzlukla bir tutarsak, o zaman kültürün çıkış kaynağında olumsuzluk bulunduğunu benimsemek durumundayız. Bunalıma çok şey borçlu kültür, neredeyse her şeyini” (Uygur 2002: 226-227). Bir bakıma kültür-bunalım (kriz) ilişkisi, süreklilik gösteren bir ilişkidir. “İnsan insan olarak varlığını sürdürdükçe bunalımla *birlikte* yaşar. Düşünmenin sürdüğü sürece bunalıma ilişkin sorulara yanıt denemeleri bitmez” (Uygur 2002: 228). Allan K. Chalmers’in deyimiyle, “krizler yaşamı artırır. Onlarda ne olduğumuzu keşfederiz.”

Yaşamı belirsizlikler içinde sürdürülen bir yolculuğa benzetmek mümkündür. Belirsizlik, yaşamın doğasında bulunmaktadır. Her insanın bir geçmişi ve geleceği vardır. İçinde bulunduğumuz zamanın kapısı, hem geçmişe hem de geleceğe açıktır. Biz geleceğe doğru yöneliriz. Eylemlerimizin, tasarılarımızın yönü geleceğe doğrudur. Anımsamalarımız ise dünden bugüne doğru uzanır. Gelecek, kurmakta olduğumuz yapı, gerçekleştirmek istediğimiz tasarılar ve umutlardır. Yaşamımızın bir tasarı olduğunu söylemek mümkündür. Belirsizlikler içinde gerçekleştirmeye uğraştığımız tasarılar, geçmişle gelecek arasındaki tüm eylem ve etkinliklerimizi kapsamaktadır. Yaşam, bir bakıma belirsizlikleri aşmaya, yaşamı belirlemeye yönelik sürekli bir çabadır. Uygur’un deyimiyle, “Şimdiye, geçmişe olduğu kadar *geleceğe de yönelen bir yaşam doğrultusunda*” (Uygur 2002: 270). Bir bakıma insanın yaşama doğrultusu tarihseldir, tarihselliğine bağlı olarak şekillenir. Söz konusu tarihsellik, insanın yaşama ufkunu da genişletir. Uygur’a göre, “Kişiler-arası ilişkiler, kişinin yalnızca kendisiyle çağdaş toplum ve kişilerle kurduğu ilişkilerle sınırlı değildir.(...) Gerçekte kişi: hem *kendinden önce yaşamış olanlarla*, hem *kendisinden sonra yaşayacaklarla* sayısız ilişkiler içindedir” (Uygur 2002: 269). *İnsan zaman içinde yaşayan bir varlıktır*. İnsanda

“zaman bilinci”nin bulunması da, bu durumun farkında olduğunun göstergesidir. Geçmiş, şimdi ve gelecek, zamanın boyutlarıdır. Şimdi, hem geçmişini hem de geleceğini kapsayan bir zaman kesitidir.

Tarihsellik, Tarih Bilinci ve Kriz

İnsan zaman/tarih içinde yaşayan bir varlık olarak, geçmişten geleceğe, eskiden yeniye doğru yönelir. Ya da başka deyişle geçmiş ve gelecek arasında, eski ve yeni arasında, modern olan ile geleneksel olan arasında bulunmanın getirdiği karşıtlıklar, bunalımlar ve sorunlar yaşanır. Bu yaşantılar bireyler için olduğu gibi, uluslar-toplumlar ve kültürler için de söz konusudur. *İnsan tarihsel bir varlıktır.* Tarih bilinci insana, kendisinin tarihsel bir varlık olduğunu anlama, bunun bilincine varma olanağını vermiştir. “Nereden gelip nereye gidiyoruz?” sorusunun yanıtı, artık tarih bilincinin ışığında aranır olmuştur. Bu bağlamda *geçmişini yorumlamak da geleceğini biçimlendirmek de, ancak tarih bilinciyle olanaklıdır.* Tarih bilinci, insanın hem geçmişini yorumlamasında, hem de geleceğini kurmasında, ona yön vermesinde rol oynamaktadır. Tarihi, kendi değerleri, amaçları ve eylemleriyle kurduğunun bilincine varan insan, geleceğini de kendi idealleri ve beklentileri yönünde aynı bilinçle belirlemek ister. Tarih bilinci, insanın tarihsel sürece bilinçle katılması anlamına gelir. Ama elbette bireyin/tekel insanın tarihe istediği yönü tümüyle vermesi mümkün değildir. Tarih insanların yaptıklarıyla oluşmuş olsa da, bu oluşan şeyde bireylerin amaç, niyet ve özelemleriyle uygun düşmeyen ve örtüşmeyen gelişmeler de oldukça fazla yer alır. Çünkü “İnsanın, kendi düşünce ve emeğiyle yarattığı ve bir kez yaratıldıktan sonra tekel insandan bağımsızlaşmış nesnelleşen simgesel yapılar olarak, devlet tipleri, sanat anlayışları, bilim paradigmaları, felsefe tipleri içerisinde, kendisinin oluşturduğu bir dünya, ‘tarih ve kültür dünyası’ dediğimiz bir dünya içinde yaşar” (Özlem 1999:s.199). Ancak insan tarihselliğinin farkında olmayabilir ya da unutulabilir. “Bu taktirde o sadece fiziksel zamanı yaşar, tarihsel zamanı ve tarihselliği değil. Yine de o, farkında olmasa da, kendi oluşturmuş olduğu tarihselliğin koşulları” içinde bulunmaya devam eder (Özlem 1999:s.205).

Tarihte insanı, onun başarı ya da başarısızlıklarını, yükselişlerini ya da düşüşlerini gördüğümüz için, tarih üzerine düşünmek, aynı zamanda insan üzerine düşünmek demektir. Bundan dolayı insanı düşünürken, insanın değerlerini ve eylemlerini anlamaya çalışırken, belli bir tarih felsefesine ve tarihsel bir bilince dayanmıyorsak, düşüncelerimizde hep bir eksiklik ve temelsizlik söz konusu olacaktır. Tarihselliğe dayanan insani varoluşu, bu temeli göz ardı ederek anlama olanağını bulmak mümkün görünmemektedir (Günay 2000:s.115-116).

Tarih bilinci, insanın kendisiyle, başka insanlarla ve toplumlarla ve doğayla/evrenle kurduğu ilişkilerin, ilişki biçimlerinin bir dökümünü de içerir. Bu öyle bir dökümdür ki, nice arayışları, hesaplaşmaları, sorgulamaları ve trajedileri de içerir. Ama hiçbir zaman bunların sonu yoktur. Tarihsel varoluşu gereği, insanın tarihi anlama, kavrama ve onu değiştirme çabası da hiç bitmeyecektir. Ancak bu durum bir umutsuzluk ve karamsarlık nedeni olarak anlaşılmalıdır. Tarihin bilincinde olmak, tarihsel bir varlık olduğunu bilmek, insanın varoluş ufkunu genişleten bir bilinç durumudur.

Kriz dönemlerinde ortaya çıkan felsefeler, hangi konu ve problemi işlerse işlesinler, söz konusu krizin etkisini gösterirler. Pek çok bakımdan 20. yüzyılın çeşitli filozoflar ve sosyal bilimciler tarafından bir “bunalım-kriz yüzyılı” olarak değerlendirildiğini görebiliriz. Sorokin’e göre, “Yirminci yüzyıl, en büyük bunalım, Duyumcul çağın sonu ve yeni bir kültüre felaketli bir geçiş dönemi olduğu için, bugüne değin başat doğrusal tarih anlayışlarının (...) gerileme halinde olmaları; yükselen tarih felsefelerinin ya devresel, yaratıcı olarak tekarlanıcı, eskatolojik ya da Apokaliptik ve Mesihçi bir tipten olmaları beklenebilir” (Sorokin 1972: 19). Çağın bunalımı, tarih felsefelerini ve tarihe bakış açısını da biçimlendirmektedir. Sorokin’in sözleriyle, “(...) bunalı çağımızın hemen bütün anlamlı tarih felsefeleri tarih sürecinin ilerlemeci doğrusal yorumlarını reddetmekte veya devresel, yaratıcı olarak ritmik, eskatolojik ya da Mesihçi bir biçime bürünmektedirler. (...) Kısacası, bunalımlı çağımızın yükselen tarih felsefeleri, ölmekte olan Duyumcul çağın başat ilerlemeci, pozitivist ve ampirist felsefelerinden keskin bir kopuşu temsil etmektedirler” (Sorokin 1972: 19).

Sonuç: Kriz Karşısında Birey Neler Yapabilir?

Her kriz bir problem/soru durumudur. İnsandan kişi ve topluluk olarak yanıt ve girişim bekleyen soru durumlarına karşı gösterilecek tepkiler, izlenecek politika ve yapılacak eylemler silsilesi, (çünkü birbiriyle ilişki eylemler-girişimler ve tasarılar iç içe geçmektedir) mevcut durumun farkına varılıp gerçekliğinin kabulünden başlayarak, anlama ve değerlendirme (nedenleri ve sonuçlarını irdeleyerek) süreciyle birlikte, bu durumu aşma konusunda konulacak amaçlar ve bu konuda yararlanılacak araçlar ve unsurların da belirlenmesini gerektirir. Kriz/bunalım öncelikle yaşanan somut bir sosyal-ekonomik ve kültürel durumdur. Ancak bu duruma ilişkin kavram, düşünce ve anlayışlarımız da yaşanan durumu nasıl algılayıp kavradığımızı ve giderek sorunsal durumu değiştirmeye yönelik çabalarımızı da etkiler.

Ortega y Gasset, “Devrimlerin Günbatımı” adlı yazısının başında şunu söyler: “Bir çağı tanımlamak istediğimizde o çağda nelerin yapılmış olduğunu bilmemiz yetmez, nelerin yapılmamış olduğunu, neyin olanaksız sayıldığını da bilmemiz gerekir.” İçinde bulunduğumuz çağı adlandırmakta kullanılan kavramların başında “küreselleşme” gelmektedir. Ancak yaşanmakta olan kriz sürecinde, söz konusu küreselleşme de sorgulanmakta ve dünyanın yeni bir değişim süreci içine girip girmediği ve ekonomik-siyasal ve kültürel yeni oluşumların ve dengelerin kurulup kurulmayacağı tartışma gündemine girmeye başlamıştır.

İnsanlığın yaşadığı büyük problemler aynı zamanda çağımızın bunalımlarına zemin hazırlamaktadır. Etnik ya da dinsel unsurları temel alarak ve bu konuda ayrımcı anlayışlarla hareket ederek bunalımından çıkış yolu aramak ise, yeni krizlere/bunalımlara neden olmaktadır. Eğer gelecekte “bir dünya uygarlığı” oluşacaksa, bu yalnızca belli bir kültürün kendini tüm insanlığa dayatması ve kabul ettirmesiyle değil, ancak insan değerlerinin etkileşimiyle, bu değerlerin ortak değerler haline gelmesiyle gerçekleşebilir. Bu nedenle aydınlanma döneminden bu yana insanlığın ortak değerlerine dönüşmeye başlayan değerlerin, günümüzde bizzat Batı tarafından hiçe sayıldığını da görmek ve bunun bilincinde olmak gerekir. Kültür ve tarih bilinciyle, uzak bir ideale (bir dünya uygarlığı) yapılacak katkılar, günümüzdeki bunalımın

aşılması konusunda da bir umut kaynağı olacaktır. Yaşadığımız dünyanın/hayatın krizi/bunalımı, başka bir dünya/başka bir yaşama tarzı düşünmek için de bir vesile olarak anlaşılırsa, karşılaşılan bütün olumsuzluklarına karşın, krizin yaratıcı/dönüştürücü bir doğrultuda aşılmasına katkıda bulunabilir.

Kaynakça

ÇOTUKSÖKEN, B. (2003) “Ütopyalar ve Eğitim”, *Felsefe Söyleşileri I-II* içinde, İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları.

CHALMER, A. K. <http://www.bookrags.com/quotes/Crisis>

GÜNAY, Mustafa (2000) “Akıl, Aydınlanma ve Tarihsellik”, *Bedia Akarsu Armağanı* içinde, Edit. D. Özlem-B. Çotuksöken, İstanbul: İnkılap Yayınları.

MALTZ, M. <http://quotationsbook.com/quote/18067/#axzz1DSfQaF1u>

ROTHACKER, E. (1951) *Tarihte Kültür Gelişmeleri ve Krizler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

SOROKIN, P. (1972) *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, Çev. Mete Tunçay, Ankara: Bilgi Yayınevi.

ORTEGA Y GASSET, J. (1998) *Tarihsel Bunalım ve İnsan*, Çev. Neyire Gül Işık, İstanbul: Metis Yayınları.

ÖZLEM, D. (1999) *Siyaset, Bilim ve Tarih Bilinci*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

UYGUR, N. (2002) *Bunalımdan Yaşama Kültürü*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.